

НАКРАТКО ЗА АНТРОПОГЕНИЗАЦИЯТА НА СОФИЙСКАТА КОТЛОВИНА (БЪЛГАРИЯ)

Веселин Ил. Бояджиев

Софийски Университет
„Св. Климент Охридски“, София,
България
v.boiadjiev@abv.bg

РЕЗЮМЕ - За българската наука и за регионалните дейности в България, както и за образованието, Софийското поле (България) е едно значимо предизвикателство. То привлича вниманието на географите още с началото на географската наука у нас. Основната причина за това внимание са промените, които вървят и днес. В основата на тези промени е обявяването на град София за столица на такава строго централизирана държава, каквато е България. Антропогенизацията на изследваната територия, след обявяването на София за столица (1879 г.), върви по няколко взаимно свързани и едновременно действащи направления - административно-централното място, нарастващото население, стопанското развитие, териториалното разширение на столицата София.

В настоящата статия изясняваме посоките и въпросите, свързани с историко-географското развитие на котловината. Анализирани са и въпросът за столичното пряко административно влияние по територията на страната.

Ключови думи: Антропогенизация, България, Историческа география, Кремиковци, Софийска котловина

BRIEFLY ABOUT THE ANTHROPOGENIZATION OF THE SOFIA VALLEY (BULGARIA)

Veselin Boyadzhiev

Sofia University
“St. Kliment Ohridski”,
Sofia, Bulgaria
v.boiadzhiev@abv.bg

ABSTRACT— *For Bulgarian science and regional activities in Bulgaria, as well as for education, the Sofia Valley (Bulgaria) is a significant challenge. It has attracted the attention of geographers since the beginning of geographical science in our country. The main reason for this attention is the changes that are still going on today. The basis of these changes is the declaration of the city of Sofia as the capital of such a strictly centralized state as Bulgaria.*

The anthropogenization of the studied territory, after the proclamation of Sofia as the capital (1879), goes in several interconnected and simultaneously acting directions - the administrative-central place, the growing population, economic development, the territorial expansion of the capital Sofia.

In this article, we clarify the directions and issues related to the historical and geographical development of the valley. The issue of the capital's direct administrative influence on the territory of the country is also analyzed.

Keywords: Anthropogenization, Bulgaria, Historical geography, Kremikovtzi, Sofia valley

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В пространственото планиране още от времето на римляните град София (България) се налага като център на котловината без конкуренция през вековете. Градът налага моноцентричен модел на териториално развитие. Още в началото на миналия век котловината става тясна за икономическото и административното влияние на българската столица. Котловината има гъста мрежа от села. Поради гъстата мрежа от реки и блата дъното на котловината е слабо овладяно. Средновековните крепости и големите села са на границата между котловината и околните планини. По склоновете са 40-манастира, които образуват така наречената Софийска Света гора. Избирането на София за столица и бързото нарастване на града налагат нова териториална структура на планиране и управление. Според Веселинова: „Регионалното развитие на селищния живот в Софийската котловина протича динамично и интересно още от Освобождението насам.“ (Веселинова, Н. (2011) Град Елин Пелин като административно-териториален център. Сб. Съвременният поглед на докторанта към науката, Бл., 288 с.) Отначало река Искър, която тече от юг на север по меридиана, е граница между околията с център София на запад и околията с център село Новоселци на изток. Едва след Втората световна война, успоредно с индустриализацията при социализма, се появяват нови градове - малки сателити на столицата: Елин Пелин, Сливница, Нови Искър, Бухово, Банкя. Създава се моноцентрична пътна мрежа от шосета и жп линии с център София. Поради своето географско положение, българската част от историкогеографската област Македония още

след Първата световна война все повече започва да гравитира към София и това влезе във вниманието на териториалното планиране.

2. МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Избраната тема е актуална, с оглед на съвременните процеси, които протичат в Софийската котловина. Целта на изследването е да се направи анализ на антропогенизирането на Софийската котловина.

Методите за набиране на информация са много и разнообразни. Направен е ретроспективен анализ, използван е методът на анализ и синтез.

Основните литературни източници са много и са посочени в края на разработката. По темата са работили географите Гунчев, Христов, Пенков, Бояджиев и други, а в по-ново време – Веселинова.

3. РЕЗУЛТАТИ

Както вече стана дума антропогенизацията на изследваната територия върви по няколко взаимосвързани направления:

1. Първото направление е административното централно място, което столицата играе в развитието на страната.
2. Второто направление е многократно нарастващото население на града и на цялата котловина по механичен път от заселници от други територии на страната. По икономически причини те идват след Освобождението (1878 г.) от съседните планини, а по политически са бежанците от българските земи. Като доказателство за първата група са родителите на писателя Елин Пелин, които от родното панагюрско село Петрич се заселват в Байлово. За втората група е достатъчно да се видят фамилните имена на много софиянци, както и имената на някои квартали, улици и други обществени обекти в столицата. Там е цялата география на българското землище.
3. Третото направление на антропогенизацията е стопанското развитие. Географски то се изразява в унищожаване на старата дива природа и в създаването на територии за активна човешка дейност. Тя се състои от три стопански дяла. Това са земеделие, индустрия и инфраструктура, начело с транспорта.
4. Четвъртото направление е териториалното разширение на селищата. София отдавна е милионен град, а в полето един по един се появиха и други, макар и много малки, градове. Три от тях-Нови Искър, Бухово и Банкя- дори са част от град София!

От всички фактори за задълбочаващата се антропогенизация най-постоянен е административният. София се е наложила като централното селище на котловината още при траките и до днес, както и в обозримо бъдеще, не се предвижда промяна. Причините за това са извън нашите задачи в тази работа. Пипалата на столичното влияние захващат икономически цялата котловина още през 30-те години на миналия век. Столицата върви към административното овладяване на цялата котловина и това е само въпрос на време. Предвестникът се явява икономическото влияние на големия град. По средновековна традиция всяко селище е разчитало главно на самозадоволяването си. Голямото изключение е София, където пазарите се развиват според специализацията си. Например Солни пазар, Салханата на колелото на днешната Сточна гара, където са се купували животни. Гунчев описва пазарите за слугини, на които с добро име се ползвалите момите от вакарелските колиби. (Гунчев, Г. (1933) Слугинството във Вакарелско. Сп. Бълг. икон. д-во, XXXII). Своите пазари запазват селата, които едно по едно влизат в територията на града.

Административното влияние на София върви чрез разширяването на териториалния обхват на административните единици, чиито център е тя. Било като община, било като околия, София спира развитието на Сливница от запад като потенциален административно-териториален конкурент. С оглед на площта и формата на котловината, както и на тогавашното много по-малко влияние, София не може да предотврати появата на сродна териториална единица в източната част и така се появява втората околия в котловината, чиито център по необходимост става селото Новоселци. Днес столицата управлява в общината си цялата някогашна западна половина на съседната околия. Според Веселинова: „Мощното софийско влияние привлича населението и икономиката на все повече селища от котловината. Това води до отместване на административната граница между София и Елин Пелин все по на изток.“ (Веселинова, Н. (2016) Приоритети в развитието на източната част на Софийската котловина. Изд. Парадигма, С., 91 с.) Дори изкуственото раздробяване чрез селищните системи през 70-те години на XX век, от което остава общината Горна Малина, не може да спре обективния процес на ускорената антропогенезация, чиито проявител и носител е столичността с нейния териториален обхват.

Софийското пряко влияние отдавна е надхвърлило границите на едноименната котловина. Още през 1980 г. се очертава района на всекидневните пътувания към металургичния комбинат Кремиковци. На север влизат Мездра и целия Ботевградски микрорайон, от изток идват работници от Копривщица и Златишко-Пирдопската котловина, от юг от Ихтиман, Долна баня и Самоков, от целия Пернишки окръг, на запад от всички селища до сръбската граница. Крайградската земеделска и хранителна зона на столицата включва цяла Западна България и не случайно тя фигурира в икономическото национално райониране на професорите Пенков и Христов като самостоятелен икономически район. (Пенков, И., Т. Христов (1978) Икономическа география на България. София)

Преди повече от век става ясно, че софийското влияние е водещо и на север от балканското било, благодарение на подобряващите се шосета и появата на железниците. Няма съмнение, че ако не съществуваше планинската преграда, столичното пряко административно влияние щеше да достигне далеч на север. Всяко бъдещо подобряване на транспорта между София и нейните съседни административни области, притеснява влиянието на съответните центрове. Перник отдавна е столично предградие. Разширяващото се софийско влияние е още една причина за острата нужда от нови районираня на страната, колкото и поради липса на компетентност това да не се вижда и признава от съответните органи. В този смисъл отдавна е назряла нуждата от специален закон за нашата столица. Съществуването ѝ в общото законодателство не е достатъчно. Дали е правилно обаче, винаги е обект на спор и конфликти.

Второто направление на урбанизацията е бързото нарастване на броя на населението. София и селищата от котловината приемат четири вълни преселници само за век и половина. Първата вълна са новодошлите от околните планини след Освобождението. Нарастването чрез тях не е толкова голямо пред вид избягалото преди това мюсюлманско население - турци, татари и черкези. Тук трябва да отнесем и няколкото хиляди чужденци от Централна Европа, които са примамени от положителните житейски перспективи у нас. От Прусия, от Австро-Унгария, а след болшевишката революция и от Русия.

Белодрешковците от южните и западните планини, както и придошлите от високите котловини от запад и заробените от сърбите и гърците български земи взимат превес над придошлите от Предбалкана, Стара планина и Средна гора. Това личи от народните носии по селищата от котловината, от картините на художниците и научните изследвания, а и от обработения фолклор от социализма и след това. Истината обаче е съвсем друга. Никой не „попита“ Елин Пелин или науката от къде са новоседелците и каква е носията и говора им. Пример може да бъде даден с провеждащия се ежегоден шопски празник (Веселинова, Н. (2012) Селищни празници в общините Елин Пелин и Горна Малина. Сб. Празнично-юбилейната история, С., 242 с.) Интересното е, че колкото от по-далеч са преселниците-

новоседелци, толкова повече от тях се настаняват в София. Следосвобожденското преселение „напълни“ селата от котловината (Христов, Т. (1959) Елинпелинска околия – икономгеографско изследване, Принос към изучаване на крайградския икономически район на София, част I, ГСУ, БГГФ, т. II, кн. 3, География, 1957/1958, Отпечатък, ДИ Наука и изкуство, С., 85 с.) Друг автор, който работи по изучаването на Софийската котловина е Пенков. Той описва село Казичене (Пенков, Игн. (1938) Село Казичене-принос към поселищно-географското изучаване на Софийската котловина. Сп. Архив за поселищни проучвания, г. I, кн. IV, с. 16-50).

Бежанците от Поморавието и Торлука и особено от Македония бързо се вписват в столичния град и извървяват прехода от родното земеделие към градската икономика на индустрия и търговия. От Централната жп гара на север по линията за Северна България се разгръщат кварталите на прииждащите от Лом и Видин. По време на гладните следвоенни години от тук идва т. нар. „мазния влак“ с храни за столицата. В границите на Софийската крайградска земеделска зона дори през 80-те години на миналия век всяка сутрин влакът от Видин и Лом доставя рано сутрин прясно мляко. За разлика от пръсналите се по селата новоседелци от околните планини, градските заселници дават видни столичани, включва професори, министри, генерали, хора на изкуството. В резултат на механичния прираст, който ще повдигне естествения заради младите преселници, броят на столичните жители бързо расте. Тук трябва да добавим и „механиката“ от присъединяването на село Подуяне, а после и на много други села към града. Икономиката на столицата постепенно започва да напуска тесните ѝ градски индустриални квартали около гарите и жп линиите. По време на социализма се създават обхватни индустриални зони на десетки квадратни километри в котловината. Техните индустриални предприятия, особено металургичният комбинат Кремиковци, привличат преселници, които според нас днес съставят над половината от милионното население. По наше мнение само „кремиковските“ софиянци достигат до около 20 % от столичното население. Металургичният комбинат с конкуриращата го градска индустрия привлича население от изоставащата провинция с високите заплати, софийското жителство, даваните под нисък наем, а после и за закупуване жилища, както и заради много по-високия общ жизнен стандарт.

Освен селата около гигантския металургичен комбинат, увеличаването на населението по механичен път през втората половина на миналия век обслужва индустриализацията на цялата котловина. Извън този процес остават типично планинските села, които като периферия днес вече са почти без население и разчитат на екологично и пенсионерско възраждане в условията на модерен рурализъм.

Социалистическата индустриализация през 60-те и 70-те години на XX век съставлява третата вълна на притока на население от цялата страна. За обикновените граждани жителството на столицата и на най-големите градове не е разрешено, но за националните строителни и промишлени обекти като Кремиковци се прави изключение. След подписване на договор се придобива временно столично жителство и след 10 години трудов стаж - то става постоянно. През това време работникът получава възможността да живее в жилище на комбината с нисък наем. Кремиковски квартали се появяват както в градското ядро, така и в околните на комбината села като Ботунец, Кремиковци, Сеславци. По-късно и те стават квартали. Мотивите на новите заселници от третата вълна са три: софийско жителство, жилище, което после се откупува и висока за страната заплата. В началото на 70-те години на XX век все повече от представителите на третата вълна са вече столични жители със собствено жилище и започват да търсят работа в градското ядро. Промишлените предприятия и особено металургичният комбинат започват да изпитват недостиг на работна сила (Boyadjiev, V., N. Veselinova (2012) The future of Kremikovtzi – achievements and problems. Sofia University, Faculty of Geology and Geography, Seventh international conference “Security in the age of global changes“, “St. Kliment Ohridski“ Press, Sofia).

Пръстенът от околните планини и високите рядко населени котловини задържа моноцентричното селищно развитие в котловината, претоварва столицата, оскъпява връзката с предградията Перник. Административната раздробеност на Софийската котловина е вредна и погрешна. Тя не е резултат на децентрализацията и деконцентрацията. Елементите на столичност се появяват един след друг и в другите общини на котловината, въпреки административните пречки, но много бавно. Авангардът тук са транспортът и услугите. И докато растежът на софийското население привлича географите само с демографията, с териториалното устройство и с изхранването, то в края на миналия век вече като проблем излезе екологията, отпадъците, нуждата от скок в териториалното разширение, но с един съвсем нов градски транспорт. Профилът на икономическата заетост в модерните условия се създаде най-напред в града и след едно-две поколения се разпространи бавно и в селата на котловината. Друг „урбанизационен трудов прием“ е насилственото докарване с автобуси на родопчани, които две седмици работят в комбината „Кремиковци“ и за 2 седмици са връщани при семействата си. През 80-те години се появяват вьетнамците. Отначало те се учат 6 месеца в лагери, един от които беше над Кремиковския манастир. После работят в промишлеността и на няколко места в столицата, а и в околните селища (Елин Пелин), за тях са построени специални панелни блокове, които и днес се наричат вьетнамски.

Когато и това приключва, остава 4-тата вълна от преселници. Това са изключително роми и много малко турци, засегнати от възродителния процес. Те по разбираеми причини не могат да заместят първите „индустриални“ преселници и стават свидетели на загиването на столичната тежка индустрия. Тук трябва да отнесем пребиваването в продължение на няколко десетилетия на голямата група съветски специалисти, които реално ръководят промишленото производство. Поддържа се митологията, че без тях не можем.

Както вече става ясно, двигател на урбанизацията на котловината се явява стопанското развитие. Най-отдавна София има традиционната османска икономика: самозадоволяване чрез земеделие, съпътстващи го занаяти и търговия. Липсващото и недостигащото се набавя от пазарите чрез внос. Земеделието дава зърно, край водоизточниците се отглеждат и преработват гръсти (коноп), там са лъките - тревни пространства по заливната и първата надзаливна тераса и служат за пасища и прибиране на сено за зимата. Селските покриви в ниското и в повечето градски къщи са от слама, а по планинските склонове от каменни площици. Заради масовото наличие на глини навсякъде се приготвят буси - сурови тухли - и с тях се градят високите дувари и различните сгради. Икономиката на домашното самозадоволяване включва храната, облеклото и опинците/цървули. Отглеждат се биволи, крави, коне, овце, а по склоновете и магарета и кози. Традиционното облекло е от вълна, коноп, заедно с традиционните кожуси и кожухчета за студената част от годината, както и мъжките калпаци.

Пасторалната картина в земеделието започва да се променя веднага след бързото нарастване на населението в столицата. Зеленчукопроизводители от Централния Предбалкан се заселват в града и създават първите модерни зеленчукови градини в селските землища. Започва да се развива крайградското земеделие, което по-късно инициира и другите два ешелона на агробизнеса - преработващата индустрия и специализираната търговия. В града и в десетки села в котловината се развиват фабрики за използване на местните глини, а на гара Елин Пелин фирмата Изида е специализирана в производството на порцелан и огнеупори. В града и в някои близки села, осигурени с жп линии, се строят и започват да работят индустриални предприятия. С голямото и все по-богато население столицата става все по-голям пазар и консуматор. На предно място излизат услугите, следвани от индустрията. Извън града като изключим единичните индустриални предприятия, икономиката се представлява от земеделието. То бързо се променя и след войните от началото на миналия век традиционното отстъпва на крайградското. Самозадоволяването все по-често отстъпва на пазарната ориентация. В животновъдството млечните и месните животни и цели стада осигуряват всяка

сутрин както градските пазари, така и преките доставки по домовете. Появяват се захарното цвекло, люцерната, градините със зеленчуци. Развиват се всекидневните трудови пътувания от селата на котловината към града.

Ускорената социалистическа индустриализация за 20-30 години променя коренно икономиката на столицата и на цялата котловина. Въпреки дирижираното жителство появяващите се едно след друго индустриални и търговски предприятия се нуждаят от работна сила и механичният прираст е висок. Градът привлича и със своите уникални за страната услуги. Концентрацията постоянно повдига относителния дял на столицата в националните показатели. Дългото следвоенно околоръстно шосе със своите 69 километра вече се обгражда не от села, а от градски квартали с панели, асфалт и отделни жилищни квартали, чието население по брой изпреварва най-многолюдните градове в държавата. София вече определя начинът на живот и развитие. Различията по линията урбан-рурал, град-село, постоянно растат. Кремиковският металургичен комбинат със своите измерения окончателно индустриализира столицата и котловината, превръща десетки села в придаък на столицата и като икономика, но и като трудова заетост и начин на живот на увеличилото се многократно по механичен път население.

Наред с традиционните проблеми по обслужването се появяват и нови проблеми, характерни за градския начин на живот. Това са заграбването на земеделските земи за други нужди, нарушаването на природното равновесие с изхвърляния боклук, превръщането на реките в отходни канали и замърсяването на въздуха и земята с вредни газове и тежки метали. Днес съзнателно обществените сили крият от българите истината за чистотата на почвата и подземните води защото нарушенията, остатък от индустриалния социализъм, са страшни! От десетилетия неофициално се чуват мнения в котловината да се отглеждат само растения, които не са за хранене, а животновъдството да се ограничи само в околните планини. Открита дискусия все още не се води. Може би причината е в изоставането, с което се възприема териториалното развитие у нас. За разлика от развитите страни, в България все още урбанизацията и класическият град са връхният резултат в селищното и в териториалното развитие. На това разбиране е и образованието, и законодателството, и управлението. А разбирането за здравето на човека? Човекът от котловината дори не се замисля за здравните въпроси, които пряко го засягат. Все още.

Смяната на жилището на държавния глава от центъра на града (ул. Оборище) в селата Бояна и Банкя, станали веднага квартал и град-център на община (сега район) първоначално е прието с всеобщо учудване. По-късно в столицата, а след години и в другите големи български градове започва изселването на богатото население от центъра към периферията. Тази първа проява на осъзнато търсене на равновесието между урбанизацията и рурализацията в България се случва с десетилетия по-късно, отколкото в развитите индустриални страни. Всъщност осъзнаването на значението на рурализацията е признак за навлизането в постиндустриалното общество и за търсене на доразвитието на изход от постпродуктивистката парадигма в земеделието и агробизнеса. В селищното развитие конурбациите вече включват де-процесите за преодоляване изявените дефекти на урбанизацията.

В днешното българско законодателство се чувства празнина по отношение желаното хоризонтално взаимодействие на общинско равнище. Всяка община има свое планиране и управление и за неговата реализация взаимодейства само по вертикала, най-често с централното правителство и особено с финансовото министерство. Нищо не мотивира взаимодействието между съседни общини, особено ако са от различни административни области. Евентуалното взаимодействие между съседни общини по правило „ходи след събитията“ и само узаконява предишни неформални отношения. А те не винаги са оптимални от географска гледна точка. Имаме пред вид забравените от социалистическото стопанство

насрещни превози. Под покривката „пазарна икономика, дребен и среден бизнес“ се крие липсата на географска оптималност на териториалното разположение и на превозите.

В Софийската котловина все още владее урбанизацията, а рурализацията е въпрос на бъдещето. За това изоставане с десетилетия допринася и сгрешената програма „за развитието на селските райони“. В нея селищата не са обект на внимание, нито дребния или средния бизнес или бедния стопанин, който обикновено е пенсионер и разчита на дворното си стопанство и най-много на 1-2 близки парчета земя. И днес, когато и неспециалистите говорят и пишат за катастрофа не се разбира, че тя не може да е само демографска, а е и селищна, а после стопанска, културна и т.н.

Рурализмът е модерният цивилизационен отговор на урбанизацията в географски план. Той има за основа висок жизнен стандарт извън големите градове и това се основава на високо образование, здравеопазване и доходи. Само така ще се спре намаляването на населението и обезлюдяването. Рурализацията не е де- процес на урбанизацията и не е връщане назад. Географската рурализация, защото такава има и в идеологиите, и в изкуството, е осъзнато равновесно усвояване на територията, при което урбанизацията има своя конкурент и това и дава възможност да се развива и еволюира. Рурализацията в Европа има своите корени, както и урбанизацията, в усвояването на територията още на Римската империя, а това е засягало и днешната Софийска котловина. Днес зародиш на модерна рурализация намираме в южната част на котловината и по-скоро по склоновете на Витоша и по-малко на Люлин и Лозенска планина. Например за последния половин век така наречените подвитошки села с тяхната примитивност, -кирпичени къщи и дувари, тесни прашни или кални улички, редки лампи по дървените стълбове и автобусите до София през час/два-се променят до неузнаваемост. Промяната им обаче върви в две направления. Първо се променят домовете, дворовете на хората и самото им съдържание. Поради промяната в географското устройство на града и изобщо на котловината стойността общо на имотите, както и на домовете и другите им елементи е многократно по-висока. По-стойностно и при пазарната икономика по-скъпо е географското им положение. Второто направление е модернизацията на инфраструктурата на селищата. Качеството на пътищата, на много от обществените услуги все още е далеч от това на градското ядро.

Особено чувствително е разширението на площта на всички селища от котловината. При обесването на Левски през 1873 г. поетът Ботев правилно пише, че лобното място се намира „край град София“, докато днес паметникът, построен по-късно е в центъра на града. При разширението си град София поглъща както земеделски земи и вече бивша инфраструктура, за което говори топонимията (Баталова воденица, Герена, Робов дол, Кюлюците, т.е. Пепелите, днес Сточна гара, Коньовица), така и цели села. Първото е Подуене. Поглъщането става чрез пряко свързване, както е със Слатина или Подуене, така и чрез разширение на териториалния обхват на общината на града. Чрез втория начин София владее вече по-голямата част както от полето, така и от околните планински склонове дори от най-отдалечените на север. Нещо повече, общината на юг достига до Рила планина заради язовир Искър, а на север опира до Искърския пролом и обхваща южните склонове на Стара планина. Наличието на двете други котловинни общини - Елин Пелин и Горна Малина - е нереално, защото функционално те са част от столичната община. Географските процеси в тях са същите, както в общината на столицата.

Успоредно с териториалното разширение на София и другите селища върви и модернизацията на тяхното съдържание и териториално устройство. За пример ще посочим подобни промени в източната част на града - от Паметника на Васил Левски до границата с общините Елин Пелин и Горна Малина. След Освобождението и поглъщането на село Подуене още до Втората световна война пространството между тях изцяло се застроява. Самото Подуене се разширява и мени своя център. Църквата му вече не е в центъра, както и мястото на бившия площад Пирдоп. Вече като хармонична част от милионния град, Подуене

губи своето оригинално териториално устройство. Последователно неговият център е църквата, после на изток споменатия площад, който е на църковен имот, после идва ред на пътническата жп гара, която и днес е втората за столицата, докато след поредните транспортни промени някогашното село се лиши от център и вече е между центъра на големия град и периферията на градското ядро. На изток от Подуене са кварталите, бивши села Слатина и Враждебна. Първото село е било известно с баира си, наричан и днес Редута, заради някогашните турски военни обекти. То е включено към града, заедно с други 6 села, през 1937 г., когато заради тях се създава териториалното понятие Голяма София. Въпреки неуспешния опит на правителството на Стамболийски да свърже село Враждебна с града чрез електрически трамвай, негово приобщаване към столицата върви, макар и по-бавно. Най-напред настанилите се в София жители на Търновско и Троянско създават модерни зеленчукови градини като елемент на модерно крайградско земеделие. По брега на река Искър се строят скари и павилиони, където столичани почиват през почивните дни, докато се появят Банкя, Панчарево, пътуванията по Искърския пролом. Голямата промяна започва с новите и широки шосета, начело с Орханийското (днес Ботевградското), и особено с взимането на най-хубавите ниви за изграждането на летището на града. До 60-те години, когато се построяват новите модерни сгради откъм Гара Искър, летището носи името Враждебна и сградите му са откъм едноименното село. Враждебна вече е известна не като прочут център за производство на праз лук, а с аерогарата си. Самото село се разширява и на изток от река Искър, където се създава т. нар. Нова Враждебна. Старите речни ръкави са изолирани от моментното легло на Искъра и то става постоянно. По кариерен способ от землището се добиват стари речни утайки за нуждите на строителството, а доскоро някои от кариерите приемаха и част от боклука на столицата. Последният нов елемент за ограждаването на враждебското землище е изграждането на жилищния комплекс Металург и неговите шосета за София и Враждебна. По подобие на Подуене и Враждебна загуби старото си териториално устройство на център и периферия. Няма го известният селски пазар и хорото на мегдана, няма го малкия парк, а паметникът с войника, тръгнал в атака, е изместен заради разширението на Ботевградското шосе и загуби своята централност. Няма ги ливадите на Герена по течението на една от столичните реки, която последователно се нарича Дървенишка, после Слатинска и на края Сухата река. До там вече се построи третата линия на софийското метро. Така градското ядро вече е опряло до река Искър и тя отдавна не е граница между Софийска и Новоселска (старото име на Елин Пелин) околии. Освен т.нар. в миналото зелярски села, през 70-те години към града са включени и селищата на север, в това число и село Бухово, вече като град.

Най-големите промени обаче претърпяват селата около бившия металургичен комбинат. Ако приемем, че неговото име трябваше да е свързано със селото, което има най-голям дял от неговите около 30 квадратни километра, то правилното име е Ботунец. Комбинатът взема над 92 % от землището му и предварително го погражда. Все още се срещат някои от старите високи турски дувари от буси (кирпич), но къщите са модерни, а някогашното село сега е централна част на големия квартал, в който огромната част от хората живеят в панелките на Старите, на Новите и на Виетнамските блокове. Към тях ще добавим и Бараките, както традиционно се наричат „временните“ едноетажни постройки на бившето общежитие Вапцаров. Там населеността средно на стая е много висока още далеч преди прииждането на ромската вълна. На калния мегдан, през който във влажната част на годината се минава само с конски каруци и започва да спира градския автотранспорт от линия 7, постепенно черквата се оказва встрани, дворът ѝ е разграден и жените не варят традиционния курбан. Селската чешма с многото чучури и корита, от където идва и името Ботунец-овчарски извор-е незабележима от каменния площад със занемарения партизански паметник. Старото училище се е снишило до младежко ромско заведение, магазините и кръчмата, разположени в бивши къщи изчезват под натиска на големите магазини сред жилищните блокове. Загълхнаха и бившия металургичен техникум, и някогашната голяма модерна сграда на гарата, която е

отново спирка. ТКЗС-то изчезна и сега там са различни строителни фирми. През квартала вече преминават няколко градски автолинии, а между него и бившия металургичен комбинат все още съществува някогашния представителен за целия административен район Кремиковци хипермаркет, днес преживяващ като мебелен магазин. Безспорният напредък, който се явява следствие от металургията, е построяването на голяма обществена баня, която по-късно се превръща в поща, откриването на основно училище.

Всекидневните пътувания до София започват с изграждането на задбалканската железница. Освен работници пътуват и средношколците, които живеят в столицата на квартира. Със собствен коларски превоз пътуват селяните до столичните пазари и магазини, както и онези, които по договорка всяка сутрин доставят по домовете на богатите столичани пряко биволско или краве мляко. За разлика от селата, разположени по склоновете на планината, в ниското овчето мляко се прави на сирене или кашкавал, а козите са слабо застъпени.

Неуспялата българска и европейска политика на субсидиарност и кохезия много ярко се вижда в Софийското поле. Наличието на няколко общини не означава, че те се самоуправляват. Те, -другите общини, не могат без София. Отдавна Софийското поле реално е една териториална единица на обществения живот, независимо от ранга ѝ - община, област или друго териториално образувание. Чувства се остра нужда от внасяне на ред и дори от специално узаконяване и регламентиране на отношенията между отделните селища и столицата в границите на котловината.

Като допълнение ще посочим „столичните“ обекти, които се развита през последните години извън столичната община. Това са търговските и други услуги на Божурище (вече град), водните развлекателни обекти на Горна Малина, летището за малки самолети на село Лесново, голф игрището на село Равно поле.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През последните две-три десетилетия в Софийската котловина при селищата и териториалното планиране се наблюдават и двете тенденции: и положителната и отрицателната. Като положителна можем да определим политиката за изготвяне на планове за развитие не само на отделните общини (LAU I), но и създаването на интегрирани планове, които да обединяват и съседни административни области (NUTS III). Все още обществените проблеми изпреварват пространственото планиране. Типичен е примерът с осигуряването с вода на град Перник, който е областен център (NUTS III) и се намира само на около 20 километра на югозапад от София. Географите отдавна смятат София и Перник за обща агломерация. Благоприятна роля играят магистралите по различните транспортни еврокоридори. Много от услугите и екологичните решения за столицата се разполагат извън нейната община в рамките на котловината. Изнасянето на индустрия и услуги от столицата в съседните общини ги укрепва икономически и демографски.

Кои са негативните характеристики? Сгъстяването на строителството и увеличаването на географската гъстота на населението в столицата има и своята негативна цена. Все по-тежки са проблемите с изхранването, с отпадъците, с чистотата на въздуха, със снабдяването с вода. В териториалното устройство на града 24-те административни района не отговарят на динамиката на демографското и икономическото развитие. Старата структура „център-периферия“ бързо се променя. На юг, в подножието на планината Витоша, някогашните бедни села са заместени от богати квартали, населението на стария център намалява, рязко увеличила площта и населението си няколкото ромски гета. Извън София в котловината се наблюдават тревожно обезлюдяване на онези села, които остават далеч от жп и шосейните магистрала. Особено тревожно е изоставането на селищата от територията между столицата София и границата на запад с Република Сърбия. Въпреки близостта до столичния център тази територия (и не само тя) се обезлюдява бързо.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, В. (2011) Ролята на малките селища за регионалното развитие на България. Сб. Възможности и проблеми за развитието на алтернативните форми на туризъм в малките селища. АИ при Център за евроинтеграция и култура на ВУЗК, Пловдив
- Бояджиев, В. (2015) Нуждае ли се страната от ново райониране? ГСУ, ГГФ, кн. 2, География
- Веселинова, Н. (2011) Град Елин Пелин като административно-териториален център. Сб. Съвременният поглед на докторанта към науката, Бл.
- Веселинова, Н. (2012) Селищни празници в общините Елин Пелин и Горна Малина. Сб. Празнично-юбилейната история, С.
- Веселинова, Н. (2016) Приоритети в развитието на източната част на Софийската котловина. Изд. Парадигма, С.
- Гунчев, Г. (1933) Слугинството във Вакарелско. Сп. Бълг. икон. д-во, XXXII
- Мичев, Н. (1999) Промени в селищните имена и селищната мрежа на България от 1990 до 2000 г. Проблеми на географията, кн. 3-4, 160-165
- Пенков, Игн. (1938) Село Казичене-принос към поселищно-географското изучаване на Софийската котловина. Сп. Архив за поселищни проучвания, г. I, кн. IV
- Пенков, Игн., Т. Христов (1978) Икономическа география на България. София
- План за интегрирано развитие на Столична община за периода 2021-2027 година (2021) [https://sofiaplan.bg/portfolio/programofsofia/\(20.05.2022; 16:18\)](https://sofiaplan.bg/portfolio/programofsofia/(20.05.2022; 16:18))
- План за интегрирано развитие на община Горна Малина за периода 2021-2027 година (2021) https://www.gornamalina.eu/newsite/wp-content/uploads/2021/11/GM_PIRO_print_ver-1.pdf (08.05.2022; 19:04)
- План за интегрирано развитие на община Елин Пелин за периода 2021-2027 година (2021) <https://www.elinpelin.org/currentNews-6123-text.html> (18.04.2022; 07:06)
- Христов, Т. (1959) Елинпелинска околия – икономгеографско изследване, Принос към изучаване на крайградския икономически район на София, част I, ГСУ, БГГФ, т. II, кн. 3, География, 1957/1958, Отпечатък, ДИ Наука и изкуство, С.
- Boyadjiev, V., N. Veselinova (2012) The future of Kremikovtzi – achievements and problems. Sofia University, Faculty of Geology and Geography, Seventh international conference “Security in the age of global changes“, “St. Kliment Ohridski“ Press, Sofia <https://nsi.bg/nrnm/> (28.04.2022; 17:08)